

Περικλής Παυλίδης, *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας στην ΕΣΣΔ*, εκδόσεις Προσκήνιο, 2001, σσ. 154

Το βιβλίο του Περικλή Παυλίδη είναι επίκαιρο και ενδιαφέρον. Η κατάρρευση των καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού» είναι ενδιαφέρουσα όχι μόνο από ιστορική άποψη, αφού οι συνθήκες στις οποίες συντελέστηκε είναι σε μεγάλο βαθμό αδιευκρίνιστες, αλλά, κυρίως, από πολιτική, αφού η αποτυχία του πρώτου σοσιαλιστικού «πειράματος» πρέπει να εξηγηθεί επιστημο-

νικά, να συσχετιστεί με τη θεωρία του επιστημονικού σοσιαλισμού, να την εμπλουτίσει με την εμπειρία αυτού του πειράματος.

Η επιστημονικού χαρακτήρα ερμηνεία αυτού του φαινομένου είναι αναγκαία υπόθεση για τη θεωρητική εμβάθυνση και συγκεκριμενοποίηση της σοσιαλιστικής προοπτικής. Ο μαρξισμός, ακόμη και στο θεμελιώδες θεωρητικό κεκτημένο του, δεν

είναι πεπερασμένη και κλειστή θεωρία, που εκ των προτέρων έχει ολοκληρωμένη και αλάθητη απάντηση για όλα τα φαινόμενα. Είναι μια θεωρία ζώσα και εξελισσόμενη, που για να διατηρεί τον επιστημονικό χαρακτήρα της πρέπει να μελετά και να εμπλουτίζεται απ' τα νέα κοινωνικά φαινόμενα.

Εξάλλου, έτσι αντιμετώπισαν, με πνεύμα δημιουργικό, το θεωρητικό τους έργο και οι ίδιοι οι γεννήτορες του μαρξισμού.

Δυστυχώς, το θέμα έχει ελάχιστα μελετηθεί. Απ' την αστική πλευρά, παραγωγικότητα θεωρητικά πριν την κατάρρευση, το φαινόμενο αντιμετωπίζεται απαξιωτικά και διαχέεται, χωρίς θεωρητική στήριξη ουσιαστικά, η αντίληψη της μοιραίας, αναπόφευκτης κατάρρευσης αυτών των καθεστώτων. Απ' τα παραδοσιακά κομμουνιστικά κόμματα, όσα απέμειναν, προβάλλεται η αντίληψη της ανατροπής. Και στις δύο περιπτώσεις η επιστημονική διερεύνηση του θέματος καθίσταται περιττή. Στην πρώτη περίπτωση αιτία θεωρείται η επιστημονική αναλήθεια του μαρξισμού, που ανατόφεικτα θα οδηγούσε στην κατάρρευση αυτών των καθεστώτων. Στη δεύτερη, ερεινιτέο παραμένει, το πολύ πολύ, το ζήτημα της ανατροπής, πώς αυτή οργανώθηκε, δηλαδή, και εκτελέστηκε. Η συνωμοσιολογία όμως, αν και έχει σ' ένα βαθμό ιστορικό ενδιαφέρον (λόγου χάρι τι ρόλο διαδραμάτισαν πρόσωπα, όπως ο Γκορμπατσόφ και ο Γιέλτσιν), δεν συνιστά ενδελεχή και αυστηρά επιστημονική προσέγγιση του ζητήματος.

Θεωρητικές απόπειρες, ωστόσο, επιστημονικής ερμηνείας του φαινομένου υπάρχουν. Στη χώρα μας αυτή η φιλολογία εμπλουτίζεται και πρέπει να συνεχιστεί, κοκκύνοντας στις σειρήνες της θεωρητικής απαξίωσης του ζητήματος αυτού, όπως και της μαρξιστικής εν γένει ερμηνείας των κοινωνικών φαινομένων.

Θετική συμβολή σ' αυτή τη συζήτηση, που βρίσκεται στο ξεκίνημά της, αποτελεί και το βιβλίο του Περικλή Παυλίδη, το οποίο έχει ως κεντρικό θέμα του την ανάπτυξη του φαινομένου της γραφειοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση, προσεγγίζοντάς το όμως όπως οφείλει η διαλεκτική μαρξιστική ανάλυση, εξετάζοντας και τις άλλες βασικές όψεις αυτής της κοινωνίας: τις παραγωγικές σχέσεις και τη θεμελιώδη αντίφαση του σοσιαλισμού, το χαρακτήρα της εργασίας στην ΕΣΣΔ, τη διττή φύση του σοσιαλιστικού κράτους, την ανάπτυξη του ιδεολογικού και πολιτικού εποικοδομήματος.

Βέβαια, η εργασία αυτή δεν εξαντλεί το θέμα ούτε δίνει απάντηση, φυσικά, σ' όλα τα ερωτήματα ούτε εξασφαλίζει τη θεωρητική ομοφωνία σ' όλες τις θέσεις της. Έχει, όμως, το βασικό πλεονέκτημα ότι ερευνά το φαινόμενο της γραφειοκρατίας, δίνοντας έμφαση στα αντικειμενικά αίτια που το γέννησαν και το αναπαρήγαγαν, σ' αντίθεση μ' άλλους συγγραφείς, που το θεωρούν απότοκο ανατόφεικτο της μαρξιστικής θεωρίας και το αυτονομούν απ' τις κοινωνικές συνθήκες που το γέννησαν, ανάγοντάς το σε αίτιο και όχι αποτέλεσμα αυτών των συνθηκών.

Η μελέτη αποτελείται από δύο μέρη: ένα θεωρητικό, όπου εξετάζονται ορισμένες απ' τις θεωρούμενες κλασικές αναλύσεις του φαινομένου της γραφειοκρατίας, και ένα συγκεκριμένο, όπου εξετάζεται το φαινόμενο της γραφειοκρατίας όπως, ιστορικά, εμφανίστηκε και εξελίχθηκε στη σοβιετική κοινωνία.

Στο πρώτο μέρος αναλύονται τρία θεμελιώδη θεωρητικά ρεύματα στην προσέγγιση της γραφειοκρατίας και των κοινωνικών σχέσεων της ΕΣΣΔ, αυτόνομα, αλλά και στις σχέσεις τους με τη μορφή της θεωρητικής συζήτησης και σύγκρισης των από-

ψεων. Τα ρεύματα αυτά είναι: η θεωρία του Τρότσκι για τον παρασιτικό χαρακτήρα της γραφειοκρατίας, η θεωρία του κρατικού καπιταλισμού και η ερμηνεία του σοβιετικού καθεστώτος ως νέου γραφειοκρατικού συστήματος. Ο συγγραφέας παρουσιάζει όχι εξαντλητικά, αλλά ουσιαστικά και κριτικά αυτές τις απόψεις.

Η τροτσκιστική προσέγγιση θεωρεί τη γραφειοκρατία σαν παρασιτικό σώμα-καρκίνωμα στο εργατικό κράτος, που στρεβλώνεται μεν, εξακολουθεί να υφίσταται δε. Ζητούμενο είναι η ανατροπή αυτού του στρώματος απ' το προλεταριάτο. Ο συγγραφέας εντοπίζει την αποσύνδεση αυτής της αντίληψης απ' το σοβιετικό τρόπο παραγωγής, την αδυναμία της να συλλάβει το φαινόμενο της γραφειοκρατίας στο πλαίσιο των αναπτυσσόμενων παραγωγικών σχέσεων.

Στη βάση αυτής της θεωρητικής έλλειψης αναπτύχθηκαν οι θεωρητικές αντιλήψεις περί κρατικού καπιταλισμού. Σύμφωνα μ' αυτές, η γραφειοκρατία είναι μια εκμεταλλεύτρια τάξη, μια ενοποιημένη και συλλογική αστική τάξη, που τυπικά δεν κατέχει τα μέσα παραγωγής, αλλά τα ελέγχει μέσω του κράτους. Έτσι, ιδιοποιείται την υπεραξία και εκμεταλλεύεται την εργατική τάξη. Αδυναμία αυτής της άποψης θεωρεί ο συγγραφέας την άκριτη εμπειρική αποδοχή της ομοιότητας ανάμεσα στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία και στην κρατική-σοσιαλιστική ιδιοκτησία.

Οι δυσκολίες των θεωρημάτων περί κρατικού σοσιαλισμού οδήγησαν στη διατύπωση θεωριών που δεν ταυτίζουν το σοβιετικό καθεστώς με τον καπιταλισμό, αλλά το θεωρούν ως νέο ιδιότυπο γραφειοκρατικό κοινωνικό σύστημα.

Ο συγγραφέας επισημαίνει ως αδυναμία αυτής της θεωρητικής εκδοχής ότι ως κύριο κριτήριο για την αναγωγή της γρα-

φειοκρατίας σε άρχουσα τάξη θεωρεί τα υψηλά εισοδήματα και τα προνόμιά τους εν γένει, πράγμα που δεν αποδεικνύει όμως ότι η γραφειοκρατία ιδιοποιείται τις παραγωγικές δυνάμεις, άρα και το παραγόμενο υπερπρόϊόν.

Για τον προσδιορισμό του γραφειοκρατικού φαινομένου και των κοινωνικών σχέσεων στην ΕΣΣΔ χρησιμοποιεί ως βασικό θεωρητικό και μεθοδολογικό κριτήριο τη βασική αντίφαση της πρώιμης κομμουνιστικής κοινωνίας, που την ορίζει ως αντίφαση μεταξύ της κοινωνικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και της ανωριμότητας του κοινωνικού χαρακτήρα της παραγωγής.

Αυτή η αντίφαση δημιουργεί δύο τάσεις στη σοβιετική κοινωνία. Η μία έτεινε στη διεύρυνση της κρατικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και στην ενίσχυση της συγκεντρωτικής διαχείρισής τους μέσω του σχεδιασμού απ' το κράτος. Η άλλη υποστήριζε την ενίσχυση της αυτονομίας των παραγωγικών μονάδων και την ανάπτυξη των εμπορευματικών σχέσεων ανάμεσά τους.

Η επικράτηση της πρώτης τάσης καθορίζει το χαρακτήρα και την πορεία της σοβιετικής κοινωνίας. Η διεύθυνση και σχεδιοποίηση επαφίεται σ' ένα διογκούμενο κρατικό μηχανισμό που αποξενώνεται απ' τους άμεσους παραγωγούς. Οι τελευταίοι, ενώ υποτίθεται ότι είναι το κοινωνικό υποκείμενο των νέων σχέσεων παραγωγής, υποβιβάζονται σε απλό αντικείμενο του κεντρικού σχεδίου που εκπονεί η γραφειοκρατία. Έτσι, η εργατική τάξη αποξενώνεται απ' τα μέσα παραγωγής και αντιμετωπίζεται μόνο ως παραγωγική δύναμη που υπόκειται σε διεύθυνση απ' την κυρίαρχη γραφειοκρατία.

Τον υπέρμετρο συγκεντρωτισμό ο συγγραφέας τον ερμηνεύει και με την επίκληση συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών που

τον ευνόησαν, όπως: η αρχική υπανάπτυξη, η ιμπεριαλιστική επέμβαση, η ανάγκη ενίσχυσης της άμυνας εν όψει του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, ο ψυχρός πόλεμος, που επέδρασαν σοβαρά στην πρώτη απόπειρα για τη δημιουργία μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Ο συγγραφέας δεν μένει στην ιστορική αλλά και καθοριστική αφετηρία του φαινομένου. Το παρουσιάζει, αν και εδώ θα χρειάζοταν μεγαλύτερη ποσότητα εμπειρικού-ιστορικού υλικού, και στην ωρίμανσή του, που είναι και ωρίμανση των εσωτερικών του αντιθέσεων. Όσο περισσότερο αναπτύσσεται η εγγενής τάση του γραφειοκρατικού συστήματος για αυτονομία απ' την κοινωνία και μετατροπή της λειτουργίας του σε αυτοσκοπό, τόσο περισσότερο μειώνεται η ικανότητά του να ελέγχει τις κοινωνικές αντιθέσεις στα πλαίσια της κίνησης προς το σοσιαλισμό. Απ' τη στιγμή που ο μηχανισμός αυτός αδυνατεί να εξυπηρετήσει τη σοσιαλιστική ανάπτυξη της ΕΣΣΔ, με την οποία είναι ετιφορτισμένος και υποτίθεται ότι την καθοδηγεί, ανατόφεινκτα οι κοινωνικές αντιθέσεις θα οξυνθούν. Η εξέλιξη αυτή εκδηλώνεται σε κοινωνικό επίπεδο με την ενίσχυση των εχθρών του καθεστώτος, την παθητικοποίηση ή και εχθρότητα των μαζών σ' αυτό, την ένταση των φαινομένων διαφθοράς και ανικανότητας στην ίδια τη γραφειοκρατία απ' την κορυφή ως τη βάση της. Δεν είναι τυχαίο ότι πυρήνας της νέας αστικής τάξης στη Ρωσία είναι πρώην στελέχη και κορυφαίοι παράγοντες του γραφειοκρατικού συστήματος. Η ανικανότητα, λοιπόν, της γραφειοκρατίας να λύσει αυτές τις αντιθέσεις είναι η κύρια αιτία που οδήγησε στην ανατροπή της και στην ανατροπή του καθεστώτος που στήριζε.

Νομίζουμε ότι, όσον αφορά τη δυνατότητα υπέρβασης του γραφειοκρατικού φαινομένου σε μια μελλοντική σοσιαλιστική κοινωνία –εξάλλου αυτό πλέον είναι το ζητούμενο θεωρητικά και πολιτικά–, ο συγγραφέας είναι μάλλον συντηρητικός. Χωρίς να υιοθετεί κανείς άκριτες απόψεις που θεοποιούν την εργατική τάξη και θεωρούν ότι σχεδόν αυτόματα ο εργάτης διαμορφώνει επιστημονική συνείδηση, άρα και ότι, εξ αρχής, είναι επαρκής να διεισθίνει σύνθετες και αντιφατικές κοινωνικές διεργασίες, δεν πρέπει να υποτιμούμε τις ικανότητές του και να θεωρούμε τη γραφειοκρατία αναγκαίο κακό που «σταδιακά και κατά δόναμιν» θα εξαλείφεται. Αν εξ αρχής δεν περιοριστεί στο ελάχιστο αναγκαίο ο ρόλος των όποιων κεντρικών οργάνων, η ιστορία θα επαναληφθεί, ως φάρσα αυτή τη φορά.

Εξάλλου, όπως διαπιστώνει και ο συγγραφέας, η θέση του ανθρώπου στην παραγωγή αλλάζει ριζικά χάρη στην επιστημονική τεχνική επανάσταση. Η εργασία γίνεται κυρίως διανοητική και αναπτύσσεται ο εποπτικός και ρυθμιστικός χαρακτήρας της. Άρα, αναπτύσσονται και τα πνευματικά προσόντα του εργάτη, άρα και η δυνατότητά του, αφού αναπτύξει ασφαλώς και την πολιτική πλευρά της συνείδησής του, να διεισθύνει ο ίδιος και την προετοιμασία αλλά και την οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας, περιορίζοντας στο μέτρο του πραγματικά αναγκαίου το ρόλο κεντρικών διαδικασιών και οργάνων, που, όσο κι αν είναι περιορισμένα, απ' τη φύση τους τείνουν ν' αποστασιοποιούνται απ' αυτούς που εκπροσωπούν.

Δημήτρης Γεηγορόπουλος